

8

Havelterberg:
heide in een
veerkrachtig
waterwingebied

Havelterberg: h

Het gebied

Het is alsof je teruggaat in de tijd, wanneer je het pompstation Havelte achter je laat. Stappend door het bos zie je in de verte de glinstering van het *Veentje*, afgewisseld met flarden paars van de heide. Nog even en dan is de rand van het bos bereikt; plotseling kijk je uit over het adembenemende dal van de Reu. Een buizerd zweeft geruisloos mee.

We bevinden ons op de flank van de stuwwal die in de derde ijstijd (Saalien) ontstond. Tot in het begin van deze eeuw kronkelde de Reu door het landschap en voedde periodiek het *Veentje*. De afwisseling van open en gesloten delen was karakteristiek voor dit essenlandschap, dat extensief agrarisch werd beheerd. Rondom Havelter- en Bisschopsberg bepaalden bossen, heide, (heischrale) schrale graslanden, vennen en stuifzanden het landschapsbeeld.

Waterwinning

N.V. Waterleiding Maatschappij Overijssel (WMO) wint jaarlijks 5,3 miljoen kubieke meter water bij pompstation Havelte. In het waterwingebied tussen Darp en het buurtschap Busselte heeft WMO nu 120 ha waterwingebied, waarvan 12 hectare (voormalige) landbouwgrond in eigendom. Zij streeft afstemming tussen waterwinning en natuur na, met als doel haar grondstof zo goed mogelijk te beschermen.

Van vroeger naar nu

Aan het eind van de vorige eeuw lag pompstation Havelte (toen nog eigendom van Waterleiding van Meppel) temidden van de *woeste gronden* op de flank van de Bisschopsberg, aan de rand van het keileemplateau dat in het Saalien was gevormd. Verder zuidwaarts lag het reeds ontgonnen land. Pas na 1920 is men nabij het pompstation gestart met de ontginning van de heide, die plaats maakte voor landbouwgrond. Rond 1933 had het terrein een afwisselend karakter: grasland en heide werden afgewisseld

door bos en houtwallen. De landbouw werd steeds intensiever, hetgeen leidde tot zwaar bemeste weilanden en intensieve maïsteelt.

De aankoop van landbouwgronden door WMO en het pachtvrij maken van landbouwgrond in eigendom (op last van provinciale beschermingsverordeningen) luidden een periode van ommekeer in. Een start is gemaakt met herstel van het gevarieerde heidelandschap, dat typerend was voor het landschap aan het einde van de vorige eeuw.

Ecologisch beheer

Doelstelling

De belangrijkste doelstelling van het ecologisch beheer van Havelte luidt *herstel van het esdorpenlandschap met zijn kenmerkende plantengemeenschappen, zoals droge en natte heiden, heischrale graslanden en akkers zoals die rond 1900 in deze streek voorkwamen.*

Natuurwaarden en ecologische kansrijkdom

Tot voor kort waren natuurwaarden schaars in het waterwingebied. Al snel na het starten van omvorming (plaggen, kappen) schieten zeldzame planten uit de grond, waaruit blijkt hoe veerkrachtig de natuur kan zijn.

In de naaldbossen treedt spontane verjonging op van loofboomsoorten. Het bos zal daardoor langzaam veranderen in een natuurlijk Berken-Zomereikenbos, met veel verschillende planten- en diersoorten. Tussen bos en schraal grasland ligt het *Veentje*, dat in het najaar van 1994 is uitgebaggerd. Dit periodiek droogstaande vennetje wordt van oudsher gevoed door de Reu, en aan de ven-oevers verschijnen nu spontaan karakteristieke plantensoorten van zure vennen, zoals waterpostelein,

Droge heide

Overgang heide-grasland met nieuwe slenk

Overzicht ven langs bosrand

Heide in een veerkrachtig

knolrus, moerasrolklaver, moerasdroogbloem en moeraswalstro. Ook de kleine zonnedauw is hier in de toekomst te verwachten.

De voormalige landbouwgronden worden al enkele jaren verschaald en veranderen geleidelijk in (heide)schraal grasland. Waar keileem aan de oppervlakte komt, kan een vochtige variant ontstaan, met in de toekomst wellicht zeldzaamheden zoals gewone vleugeltjesbloem en klokjesgentiaan.

Struik- en dopheide zijn samen met trekrus en duivelsnaaigaren binnen zeer korte tijd teruggekeerd op een plagplek tussen bos en voormalige landbouwgrond. Op deze plek is vestiging van stekelbrem mogelijk. Op de droogste en meest schrale plekken zijn al soorten verschenen van zeer droge en schrale graslanden, zoals zandblauwtje, muizeoortje en schapezuring. Het gebied wordt daarmee een leefomgeving voor de gladde slang en vlinders als het heideblauwtje en de kleine heivlinder. Waar keileem aan de oppervlakte komt zal het in de winter natter zijn, waardoor er kansen ontstaan voor een nattere heidevariant met bijvoorbeeld dopheide, kleine zonnedauw en tandjesgras. Als het areaal groot genoeg is, zal de koudbloedige adder hier graag komen opwarmen in de zon.

Door de vele mini-gradiënten en de landschappelijke afwisseling is de ecologische kansrijkdom groot. Elk stukje gebied biedt weer wat anders. Juist daarom voelt de geelgors zich er goed thuis. Bij verdere ontwikkeling kan het terrein een woonplaats worden voor roodborsttapuit, paapje en grasmus.

Mechanismen

De belangrijkste *mechanismen* in het gebied zijn:

- lokale vochtverschillen, gestuurd door de vele overgangen van hoog naar laag; deze mini-gradiënten zijn duidelijk zichtbaar op plaatsen waar het oude bodemprofiel (de *roggengraat van het gebied*) na plagen weer aan de oppervlakte is gekomen;

- verticale beweging van het grondwater; de keileemafzettingen zorgen voor schijngrondwaterspiegels in natte tijden. Vooral in de winter stijgt het grondwater dan tot zo'n 40 cm beneden maaiveld; de grondwaterstanden in de overige delen zijn laag (circa 5 meter beneden maaiveld);
- afvoer van voedingsstoffen, omdat een voedselarme bodem een randvoorwaarde is voor vestiging en ontwikkeling van kenmerkende levensgemeenschappen van deze schrale gronden;
- kieming van zaad uit het aanwezige zaadkapitaal en verspreiding van zaad vanuit aangrenzende natuurterreinen zijn nodig om het beoogde herstel te realiseren.

Beheervisie

Het beheer dat nodig is om de ecologische doelen te realiseren steunt in feite op twee uitgangspunten: verschraling en vernatting. Verschraling wordt gerealiseerd door afplaggen van de voedselrijke top laag van acht hectare voormalige landbouwgrond. Op deze wijze wordt de ruggengraat van het landschap weer zichtbaar. Daarnaast worden periodiek voedingsstoffen afgevoerd door de vegetatie te maaien en het maaisel af te voeren. Verschraling is plaatselijk gerealiseerd door het *Véentje* uit te baggeren. Vernatting zal in overleg met het waterschap worden gerealiseerd langs de Reu, waar een plasdras oever zal worden aangelegd door het talud minder steil te maken. De overgangszones van nat naar droog die zo zullen ontstaan, worden geschikt voor soorten als zomp- en veldrus en schildereprijs. Voor het bosgebied streeft men naar natuurlijke omvorming van naald- naar loofbos door selectieve kap, waarbij de vaak explosieve spontane verjonging van Amerikaanse eik door een specifiek beheer in toom zal worden gehouden.

Afstemming functies

Waterwinning is de primaire doelstelling van WMO in dit gebied. De natuur is daaraan dus ondergeschikt. Op papier althans.

Structuurrijke droge heide

waterwingebied

Want wie een kijke neemt in dit waterwingebied, ziet een symbiose tussen waterwinning en natuur. Afstemming van twee functies in optima forma. De waterwinning is gebaat bij een reductie aan meststoffen voor een optimale kwaliteit van haar grondstof. Bovendien zal door omvorming van naaldbos naar heide de verdamping in het terrein afnemen, waardoor er meer water beschikbaar is. De natuur is ook gebaat bij deze maatregelen, die zullen leiden tot een uitbreiding van het aantal soorten en van hun verspreiding. Mogelijk kan het gebied zelfs als verbindingszone gaan fungeren in het omliggende landschap. Afstemming met de landbouw vindt plaats doordat WMO voorkomt dat distels en andere onkruiden naar de naburige landbouwpercelen overwaaien. Tenslotte is er afstemming met recreatie. Wandel- en fietspaden ontsluiten vrijwel het gehele waterwingebied opdat men ongestoord kan genieten van de ontluikende natuur.

Win-win situatie

WMO heeft de landbouwgronden op de flank van de stuwwal aangekocht om haar grondstof beter te kunnen beschermen. Zij heeft ervoor gekozen deze gronden te verschralen en er heideontwikkeling te stimuleren vanuit:

- > een historisch perspectief;
- > een positief effect op de waterbalans en de kwaliteit van de grondstof;
- > de grote ecologische kansrijkdom;
- > een grote mate van maatschappelijke aanvaardbaarheid.

WMO steunt zo af op win-win situaties voor waterwinning, natuur, landschap en recreatie.

Mooi

Het landschapsbeeld uit de vorige eeuw komt terug, met al haar karakteristieke eigenschappen. Het is mooi dat *terug naar vroeger* juist vooruitgang betekent! In een apart kader elders in deze brochure wordt uitgebreid ingegaan op het aspect *Mooi*.

Waterleiding Maatschappij Overijssel

De Waterleiding Maatschappij Overijssel NV (WMO) is opgericht in 1930 en verzorgt de drinkwatervoorziening in 44 gemeenten in Overijssel, vier gemeenten in Drenthe en twee in Flevoland. Jaarlijks wordt circa 86 miljoen m³ drinkwater geleverd aan ruim 450.000 woningen en bedrijven. Ruim één miljoen mensen maken gebruik van het WMO-product. De grondstof is hoofdzakelijk grondwater. WMO beschikt over 27 pompstations, 19 watertorens, 57 reservoirs en een hoofdleidingnet van ongeveer 11.000 kilometer. De drinkwatervoorziening wordt gecoördineerd vanuit de centrale in Hoge Hexel. Voor de controle van het product beschikt het bedrijf over een eigen laboratorium. Het hoofdkantoor staat in Zwolle. Regiokantoren bevinden zich in Zwolle, Ommen en Enschede. Bij WMO werken 500 mensen.

WMO heeft een voorbeeldfunctie wat betreft de zorg voor het milieu. Winning van water uit de bodem of rivieren heeft consequenties voor het natuurlijke milieu. WMO wil als nutsbedrijf haar maatschappelijke verantwoordelijkheid kennen en is van mening dat door inzet van haar kennis en vaardigheden een substantiële meerwaarde kan worden geleverd in de maatschappelijke afweging van waterwinning en andere invloeden op het milieu.

Met ecologisch terreinbeheer op waterwingebieden geeft WMO vorm aan deze maatschappelijke verantwoordelijkheid. Op deze wijze wordt er naast het onttrekken van water ook een tegenprestatie geleverd. De zichtbare effecten onder meer in de vorm van natuurontwikkeling, educatie en recreatie daar waar mogelijk, leveren het bewijs dat waterwinning en natuur heel goed samengaan.

Heischmaal grasland

Aspect: Mooi

Iets is mooi als je erdoor gegrepen wordt. Verblind door schoonheid verlies je de realiteit uit het oog. Objectiviteit is verdwenen, als door een gekleurde bril ziet ieder iets bijzonders. Voor sommigen is een imposante fabriek het toppunt van schoonheid, terwijl een ander de leegte van een woestijn preferereert. Toch durven we te stellen dat het wingebied van pompstation Havelte alleen maar mooier wordt. En waarom? Dat is een kwestie van beleven, waarbij alle zintuigen worden geprikkeld.

In de open ruimte heb je prachtige vergezichten en geheimzinnige doorzichten. Het gebied met haar vele details als een zwevende buizerd, wuivende bloemen en tientallen kleurschakeringen is een genot voor het oog. Aan de rand van het Veentje lijkt de grond kaal maar wie met z'n neus in de vegetatie duikt, ziet ontelbare kleine heideplantjes. Lopend door het gebied smuif je geuren op van de Ren, het Veentje en de duizenden geurige bloemen. In de akker wuiven wilde margrietten in de wind als een geurig wit waas, en de gele bloemen van de brem in het kleine ruigte-perceel maken het tot een genot om in dit gebied te zijn. Waar nu heide terugkeert, verbaas je je over de enorme hoeveelheid duivelsnaaigaren, dat als een spinnenweb-achtige deken over de heideplanten is gedrapeerd.

De Ren is de rode draad door het gebied. Vanuit het bos gaat hij in de winter kabbelend op in het opnieuw uitgebaggerde ven, dat 's zomers droogvalt. Hij verbindt open met dicht en is nu eens markant aanwezig in het open landschap, verdwijnt dan weer geheimzinnig slingerend tussen het houtwalstnaweel. Kabbelend water, ruisende bomen en voorjaarsgeluiden van de vele zangvogels klinken als een symfonisch gedicht. Het gebied ademt rust uit.

Houtwallen vormden van nature de scheiding tussen natuur- en cultuurlandschap en ze zijn een ideaal biotoop voor zangvogeltjes, amfibieën, reptielen en vlinders. Ten zuiden van het heischrale grasland is de houtwal iets opener gemaakt, waardoor een transparant doorzicht is ontstaan. Vanaf het smalle grasland kan men nu doorkijken naar de akker en het hooiland, waar indrukwekkend statige oude eiken en beuken staan. Hun takken hangen tot op de grond, ze mogen er zijn. Het bijzondere is dat die bomen de veranderingen in het landschap hebben meegemaakt.

De kleinschalige gradiënten, de afwisselingen open-dicht, weids-besloten en water-land en de veerkracht van dit voormalige heidegebied maken dat dit waterwingebied de potentie heeft tot iets magnifiek uit te groeien.

Heischraal grasland

Havikjongen op borst

Voorbeeldprojecten

Ecologisch beheer

Veel waterleidingbedrijven hebben de intentie om een bijdrage te leveren aan ecologisch beheer en natuurontwikkeling in waterwingebieden en/of grondwaterbeschermingsgebieden. Het merendeel van de bedrijven heeft hiermee een start gemaakt. Het VEWIN Milieuplan, dat in 1991 door de leden van de VEWIN is onderschreven, biedt een kader voor deze milieubetrokkenheid van de bedrijfstak, en mondde in 1993 uit in het veel concretere VEWIN Milieuprogramma (VMP). Op 16 april 1997 is het VMP en de begeleidende projectgroepen afgesloten. Het milieubeleid vormt nu een structureel onderdeel van het algemene beleid.

De VMP-projectgroep Stimuleringsbeleid Landbouw en Ecologie hield zich bezig met het leggen van koppelingen tussen drinkwaterwinning, landbouw en natuur. In 1994 nam deze projectgroep het initiatief om voorbeeldprojecten ecologisch beheer op te zetten. Een aantal waterleidingbedrijven geeft, samen met

de VEWIN en Kiwa N.V. Onderzoek en Advies, inhoud aan dit initiatief. Ecologisch beheer heeft een aantal aspecten. Per locatie worden deze aspecten in de praktijk nader uitgewerkt.

De volgende aspecten komen aan de orde:

- > Mechanismen
- > Natuurwaarden en ecologische kansrijkdom
- > Beheervisie
- > Afstemming functies
- > Win-win situatie
- > Mooi

In de basisbrochure *Ecologisch beheer bij voorbeeld* zijn de achtergronden van ecologisch beheer en de verschillende aspecten beschreven. In aparte brochures worden die aspecten, gekoppeld aan de locaties nader toegelicht.

De VEWIN wil met de reeks brochures de waterleidingbedrijven, overheden, natuurbeschermingsorganisaties en landbouwers in staat stellen kennis te nemen van de mogelijkheden van ecologisch beheer. Deze achtste en laatste brochure in de serie gaat over het voorbeeldproject Havelterberg in Drenthe waar het aspect mooi centraal staat.

De brochures zijn verkrijgbaar bij de betrokken bedrijven en bij de VEWIN.

Colofon

Tekst: Carleen Mesters (Kiwa N.V.)

Bea Zwarthof (WMO)

Redactie: Carla Trappenburg (VEWIN)

Vormgeving: De Rotterdamsche Communicatie
Compagnie

Fotografie: André Jansen en Arthur Meuleman,
Kiwa N.V.
Albert Slomp, WMO

Lithografie

en druk: B.V. Drukkerij De Eendracht, Schiedam

© VEWIN 1997

Vereniging van Exploitanten van
Waterleidingbedrijven in Nederland
Postbus 70, 2280 AB Rijswijk
telefoon 070 414 47 50

Waterleiding Maatschappij Overijssel NV
Postbus 10005
8000 GA Zwolle

Versmalend landschap

Badende sperwer

© Jan van de Krom

© Jan van de Krom